

VPLIV DRUŽBE NA RAZVOJ SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Anton Ocvirk

Kakšno* razvojno pot je prehodil slovenski knjižni jezik od srede 16. stoletja, ko ga je prvi uveljavil v svojih tiskanih besedilih Primož Trubar, pa skozi vsa nadaljnja obdobja do danes? Katere družbene sile so vplivale nanj, kako so ga usmerjale in oblikovale? Kateri zgodovinski in politični dogodki so pospeševali njegov razmah in omogočali, da se je postopoma bolj in bolj dograjeval, kateri pa so ga v razvoju ovirali ali celo zaustavljali? Kaj so prispevali k njegovi notranji rasti naši pesniki in pisatelji od Prešerna mimo Levstika do Cankarja in Župančiča, kaj k njegovi slovnični urejenosti in pravilnosti naši jezikoslovci od Kopitarja in Miklošiča do Škrabca in Ramovša? V kakšni meri se je naposled v zadnjih tridesetih letih obogatil njegov besedni zaklad z novimi izrazi in pojmovnimi odtenki z najrazličnejših področij našega javnega, kulturnega in znanstvenega življenja?

Obsežen, preobsežen niz problemov, da bi se dalo vse v drobni, sintetični študiji pregledati v celoti in tudi primerno osvetliti, pa čeprav s skupimi besedami. Toda to pravzaprav niti ni namen pričujočega orisa, saj zajema le bistveno v zvezi z našim osrednjim predmetom, izraženim v naslovu, in podaja še to predvsem z literarnozgodovinskih in idejnih vidikov. S tem pa ni rečeno, da se hoče avtor izogniti jezikovnim vprašanjem. In čemu naj bi se jim tudi, ko se predobro zaveda, kako so izvečine vsi problemi, ki se jih človek loteva v tem območju, na dnu med seboj tesno zvezani in kako sploh ni mogoče razvojnih procesov v knjižnem jeziku ali pesniški govorici popolnoma odmisлити od idejnih, kulturnopolitičnih in družbeno-razrednih vplivov. Zlasti velja to za nas Slovence, saj je bilo jezikovno vprašanje pri nas tja do druge svetovne vojne v veliki meri narodno vprašanje, to se pravi, sestavni del našega političnega življenja in dejavnosti.

* Predavanje na mednarodnem sestanku slavistov v Rimu 2. sept. 1955.

Ne poudarjal bi tega, da bi ne tičalo ravno v navedenem dejstvu pravo in, če hočete, prirodno izhodišče za vsakršno globlje razpravljanje o vplivu družbe na razvoj slovenskega knjižnega jezika. Le obžalovati moramo, da še nimamo monografije, ki bi ta vprašanja raziskala do podrobnosti z najširših vidikov in pokazala, kako se je naša beseda v teku štirih stoletij oblikovala v sklopu z idejami časa — kljub nevarnim sunkom od zunaj in raznim razkrajajočim tendencam doma — ter se naposled izkristalizirala do svoje današnje podobe. Toda o tem nas pouče do neke mere že manjše študije in obravnave, kolikor se jih je nabralo v zadnjih desetletjih, posvečne krajšim razdobjem in ožjemu krogu problemov, a mimo tega tudi dela, pri katerih je naš predmet upoštevan le mimogrede, recimo, ob robu drugih raziskav.

Tako je France Kidrič nanizal v svoji *Zgodovini slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti*, ki je izšla v letih 1929—1938, ob literarnih zadevah kot svoji glavni snovi tudi nekatere podatke o razvoju knjižne slovenščine v zvezi s sočasno svetovnonazorsko usmerjenostjo naših piscev, bodisi da so sestavljali nabožne tekste, se ukvarjali s slovniciami in filološko publicistiko nasploh ali pa se poskušali v posvetni verzifikaciji in poučni prozi. S te široke časovne perspektive, ki obsega nekako dvesto šestdeset let, je seveda lahko s pridom ugotavljal, kako je vrednost slovenščine sedaj naraščala, sedaj upadala in kako so se začele kljub mnogovrstnim zaprekam večati njene izrazne možnosti proti koncu 18. stoletja, ko je zajel Slovence val evropskega prosvetljenstva.

Medtem ko se Kidrič spušča v svoji knjigi spotoma kar na filološko področje in govori o slovnicih in slovarjih, o črkopisnih in pravopisnih vprašanjih, o izposojenkah, germanizmih, o purističnih prizadevanjih Valentina Vodnika in podobnem, pa je obdelal Ivan Prijatelj v svoji *Borbi za individualnost slovenskega književnega jezika*, ki je izšla v »Časopisu za slovenski jezik in književnost« v letih 1924 in 1926, jezikovna trenja pri nas v desetletju po marčni revoluciji z izrazito idejne in kulturnopolitične plati. To je bilo pomembno dejanje in še tembolj dragoceno, ker je razprava razkrila načelno ozadje takratnega prerekanja okoli jezika in pokazala na politične nagibe, ki so vodili posameznike in skupine v tem boju; hkrati pa je poglobila z važnimi osvetlitvami tudi Breznikovo zgolj filološko študijo o *Razvoju novejšje slovenske pisave*, objavljeno v »Domu in svetu« v letih 1913 do 1915, pravzaprav tista poglavja v njej, ki obravnavajo spor v desetletju od leta 1848 do 1857 med pristaši slovenske jezikovne avtonomnosti in zastopniki ilirskih in vseslovanskih tendenc. Prijatelj ugotavlja, da se je začel slovenski knjižni jezik v tej dobi, ko se Slovenci zavestno formiramo kot narod in ko se

razvneajo vsi ti prepiri, tako hitro razvijati, kakor se ni »v nobeni časovni periodi ne prej ne pozneje«.

Ni moj namen, da bi navajal še druge literarnozgodovinske spise, ki se ukvarjajo z jezikom, saj ne podajam bibliografskega očrta; izbral sem si le dve značilnejši deli te vrste, da bi z njima izpričal, kako je mogoče razložiti mnoge premike in spremembe v knjižni slovenščini le tedaj, če doženemo, katere ideje so jih sprožile in kateri kulturo-politični motivi so jih povzročili. V tem pogledu je seveda treba upoštevati tudi takšne težnje v naši preteklosti, ki so skušale zaustaviti naravni razvoj našega jezika in se potegovala za to, da se slovenščina bodisi v taki meri preustroji, da se postopoma zlije s srbohrvaščino, ali pa celo odpravi in nadomesti z drugim slovanskim jezikom. Usodne teže teh tendenc, kakor so se uveljavljale pri nas zlasti po prvi svetovni vojni, se je dobro zavedal Julius Heidenreich, zato jim je posvetil leta 1937 v svoji študiji *Spisovný jazyk slovinský* v knjigi Miloša Weingarta *Slovanské spisovné jazyky v době přítomné* uvodno poglavje, jih v njem pregledal in kratko ocenil. Nujno pa bi bilo tudi ugotoviti, kakšen je bil njihov odmev neposredno v našem jeziku, predvsem v časopisni slovenščini, saj niso te ideje obtičale zgolj v teoriji, zakoreniniti so se skušale po svoje tudi v pisani besedi. Toda o tem kasneje.

Knjižni jezik ni tedaj nikaka mrtva, zgolj razumsko domišljena konstrukcija, okostenel, nespremenljiv sistem pravil, po katerih se moramo ravnati, kadar pišemo, marveč živa sila, dejavna v vse smeri, z mnogovrstnimi kulturnimi in sociološkimi funkcijami. Zato se prilagaja času in vplivom družbene plasti, rase in se razvija, a tudi razkraja in okrneva. Nikakor si ne morem misliti, da bi bil knjižni jezik posebne vrste umetna tvorba, delo filološke spretnosti in učenosti, ne pa — kljub vsej svoji težnji po logični urejenosti — nekaj organskega. In vendar ga je označil Joža Glonar leta 1919 v svoji knjižici *Naš jezik*, kot da je »nekaka idealna abstrakcija govornice«, torej nekaj statičnega, kar mora zaradi svojega namena »ohraniti nekako stabilnost in nesprejemljivost« (str. 48). Podobno misel je izrekel tudi Anton Breznik v svoji *Slovenski slovnici* iz leta 1924, ko je zapisal, češ da se skladnja, stavčni ustroj, slog, besede in rečenice ne smejo ravnati po »obči rabi« ali po rabi večine pisateljev, »temveč po jezikovni znanosti, ki preiskuje, kaj je dobro slovensko in kaj nič«.

Takšno pojmovanje je hudo ozko, da ne rečem, samovoljno, saj si prisvaja vso oblast nad jezikom in njegovim razvojem. Po svojem bistvu je dogmatično, saj veruje, da so v jeziku apriorne zakonitosti, ki jih ne smeš kršiti. Ne bilo bi na mestu, če bi branili slovničarju, da naj na temelju svojih raziskav ne razsoja o jezikovnih pojavih, kakor nastajajo,

in da naj ne vpliva na pisavo, če se mu zdi, da je povsem zablodila. Nikakor pa mu ne moremo pritegniti, kadar nasilno zavrača, kar je rodil čas — in v čemer se odraža njegov poseben odnos do sveta — ali kar so sprejeli ustvarjalci-umetniki, pa čeprav se morda vse to ne strinja z neko abstraktno jezikovno pravilnostjo ali dotedanjim načinom izražanja.

Knjižni jezik se ravna v svojem razvoju po mnogo bolj zapletenih zakonih, kakor jih pozna opisna slovnica s svojimi racionalističnimi vidiki in preveliko konservativnostjo. Profesor Ramovš je zapisal leta 1936 v svoji *Kratki zgodovini slovenskega jezika*, češ da priročniki te vrste s svojimi pravopisnimi, leksikalnimi in sintaktičnimi podatki, razmeščeni v »gole rubrike«, ne kažejo »s tako odsekanimi mrtvimi udi« prave živosti jezika (str. 13). S tem seveda ni rečeno, da bi bilo vsakršno določanje pravil za splošno uporabo — prazno, nesmiselno početje, pripomniti velja le, da je tudi slovniciam kljub njihovemu tradicionalizmu vtisnila svoj pečat doba, v kateri so nastale, in da se tudi v njih zrcali ali da bi se vsaj morala zrcaliti posebna razvojna stopnja knjižnega jezika. Res pa je, da je bil pogled naših slovniciarjev na jezik doslej hudo konservativen in v marsičem preenostranski, brez tesnega stika z življenjem in časom; zato je vzbujal pomisleke in odpor zlasti pri pisateljih. In kako naj bi tudi ne, ko pa je vseskozi veljalo prepričanje, da se mora umetnik v pisanju neprestano vzorovati ob preteklosti in njenih jezikovnih merilih. Le iz te miselnosti je lahko tudi vzniknila paradokсна trditev, ki jo je zapisal Joža Glonar v že navedenem delu in ki se glasi: »Z mirno vestjo se lahko reče, da naš jezik v dobi, ki nam je dokazana z njegovimi spomeniki, od brižinskih pa do zadnje, najnovejše številke političnega dnevnika, ni v nobeni reči bistveno spremenil svojega lica« (str. 18).

Ne, razvoj je neutajljiv, pa čeprav je bil sprva spričo socialnih in političnih razmer, ki so Slovence dobro dolgo tiščale k tlom in ovirale jezik v rasti, še tako počasen in neizrazit. Kasneje se je položaj v marsičem spremenil; zlasti pa se je knjižna slovenščina razmahnila v zadnjem stoletju, ko je začela polagoma prodirati na najrazličnejša področja našega družbenega življenja.

Če poskusimo le bežno in v bistvenih potezah očrtati njeno razvojno pot v zvezi z našim osrednjim problemom, se nam strne vseh štiri sto let, kolikor jih je minilo od njenega nastanka do danes, v dve veliki, vsebinsko zaključeni obdobji, vsako seveda še z vrsto manjših razdelkov ali, če hočete, podobdobjij. Prvo se pričinja z izidom *Abecedarja* in *Katekizma*, obeh Trubarjevih knjižic iz leta 1550, napisanih v domačem jeziku, a zaključí sredi, pravzaprav v drugi polovici 18. stoletja, ko se pojavijo pri nas prosvetljske ideje in z njimi kali za postopno prebu-

janje narodne zavesti. Od tod dalje do prve svetovne vojne in še preko nje do zloma stare Jugoslavije pa se razteza drugo razdobje, v katerem se utrdi slovenski narodni in politični program in se slovenska kultura razraste v vse smeri in uveljavi.

S tem je seveda podan le skop časovni okvir, ogrodje, ki samo po sebi še ne more razjasniti zgodovinskih procesov, čeprav jih nakazuje ali vsaj približno osvetljuje. Zato je prav, da najprej pregledamo ovire, ki so onemogočale, da bi se slovenski jezik že pred drugo polovico 16. stoletja razvil do svoje književne podobe. Mednje spadajo: izguba narodne samostojnosti in vključitev v nemški politični in socialni sestav v 8. stoletju, razkosanje slovenskega ozemlja v vrsto pokrajin ali »dežel« — sicer pod istim vladarjem, a z ostrimi fevdalnimi mejami — kar je bolj pospeševalo pokrajinski patriotizem kakor pa smisel za tesnejše sožitje z drugimi slovenskimi edinicami; zatem odmiranje domačega plemstva in stapljanje s priseljenim nemškim, ter od 9. stoletja dalje sprva še počasna, a kasneje vse krepkejša denacionalizacija slovenske zemlje; naposled od srede 10. do srede 12. stoletja silovit nemški kolonizacijski sunek, kakršnega ne pozna po zatrdilu Milka Kosa v *Zgodovini Slovencev od naselitve do reformacije* (1933, 114) »v takem obsegu in s takimi posledicami nobeno kasnejše obdobje naše preteklosti«.

Docela razumljivo je, da so bile posledice teh dogodkov za Slovence v vsakem pogledu negativne, v političnem in kulturnem. To pa ni tudi prav nič presenetljivo ob tako hudi izgubi vseh svoboščin. Slovenščina, ki bi se v lastni domači državi zasidrala v javnem življenju, v administraciji in celo na tistih cerkvenih področjih, ki niso bila vezana na latinščino, je bila do srede 16. stoletja edinole razgovorni jezik kmeta-tlačana ter podeželske duhovščine. Kako zelo so jo podcenjevali vlada-joči tujci, popisuje Trubar leta 1582 v nemškem posvetilu Ludviku, vojvodi württemberškemu, v knjigi *Ta celi novi Testament*. »Vsakomur je znano,« beremo tu, »da ni bilo najti pred štiriintridesetimi leti nobenega pisma ne registra, kaj še knjige v našem slovenskem jeziku, kajti mislilo se je, da sta slovenski in ogrski jezik tako robata in barbarska, da ju ni mogoče ne pisati ne brati.«

Sicer se je ohranilo iz teh stoletij — od 10. do 16. — nekaj slovenskih rokopisnih spomenikov, med katerimi so Brižinski spomeniki najstarejši, vendar naj obračamo stvar kakor koli, ne moremo med njimi ugotoviti nikake medsebojne zveze, kar pomeni, da še ni bilo tedaj nobene literarne tradicije. Ohranjena besedila pa nam tudi pripovedujejo, kako se je slovenščina že razčlenila v vrsto dialektov, kar se je moralo pričeti po Ramovševi sodbi zelo zgodaj in izvršiti hitro pač pod vplivom po-

litičnih, zemljepisnih in zgodovinskih faktorjev (gl. *Dialektološka karta slovenskega ozemlja*, 1951; *Kratka zgodovina slovenskega jezika*, 1956).

Bistveno pa se spremeni podoba jezikovno in kulturno še amorfnega ljudstva, ujetega v tesne pokrajinske pregrade, ko prodre k nam protestantizem. V nekaj desetletjih od srede do kraja stoletja ustvari novo gibanje s Trubarjem na čelu bogato nabožno književnost od abecedarja in katekizma mimo liturgičnih tekstov in zbirk cerkvenih pesmi do znamenitega Dalmatinovega prevoda *Biblije* in Bohoričeve slovenske slovnice, pisane v latinščini. V ospredju tega procesa je bila slovenska nižja duhovščina, vneta za novo vero, takrat edina družbena plast, ki je bila sposobna, da obudi v kulturno življenje ljudsko besedo, jo uredi in prenese v knjigo.

Trubar ni kdo ve kaj okleval, ko je razmišljal, kako naj uresniči svoj načrt; naslonil se je na svoje domače kmečko narečje, dolenjščino, in ga začel pisati z vsemi njegovim bistvenimi značilnostmi. Vendar bi morda nekoliko pretiravali, če bi sodili, da se je avtor prve slovenske knjige kar slepo ravnal po ljudskem govoru svojega kraja. Marjan Molè je opozoril v prispevku *Z historiji prastowanskiego ę w slowińskim*, objavljenem leta 1948 v časopisu »Rocznik slawistyczny«, da uporablja Trubar v petih besedah — greh, večer, reč, človek, beseda — pretežno e za ę, kar bi se dalo razložiti kot vpliv religije na dialekt. Preneseno v našo govorico, bi to pomenilo, da je morda živel takrat ob kmečkem jeziku še poseben slovenski duhovniški jezik, seveda ne povsem izdelan in dograjen. Hipoteza je vabljava in do neke mere prepričljiva, a še premalo dokazana, da bi se je lahko popolnoma oklenili. Mislim pa, da ne moremo zabloditi, če rečemo, da se je Trubar sicer oprl na svoj domači govor, kakršen je že pač bil, le da ga je primerno izpopolnil ter mu s tem dal večjo gibkost in hkrati višjo vrednost. To pa je bilo tudi nujno, če je hotel s pridom prevesti iz sv. pisma težja, stilno bolj zapletena mesta in če naj je v svojih načelnih spisih res lahko izrazil temeljne teze protestantskega verskega nauka. Prav zato je moral uvesti za nove pojme vrsto besed, ki jih ni bilo v dialektu.

Kako zelo se je zavedal teže in odgovornosti svojega prizadevanja, nam dokazujejo razne njegove izjave. V predgovoru k prevodu »Evan-gelija sv. Matevža« poudarja leta 1555, da je zato začel pisati v »kranj-skem jeziku«, da bi ga mogli razumeti vsi preprosti Slovenci. Pri tem, pravi, da ni izbiral »lepih, gladkih, visokih, učenih, novih ali neznanih besed«, marveč vsakdanje, preproste, domače. Isto misel ponovi leta 1557 v nemško pisanem predgovoru k »Prvemu delu novega testamenta«. Tu beremo: »Pri tem prevajanju sem se potrudil glede besed in sloga, da bi ga utegnil razumeti vsak Slovenec, bodisi Kranjec, Spodnještajerec, Ko-

rošec, Kraševce, Istran, Dolenjec ali Bezjak. Zaradi tega sem ostal kar pri kmetiškem slovenskem jeziku, kakor se govori na Raščici, kjer sem se rodil. Nenavadnih in hrvaških besed nisem hotel primešavati niti si novih izmišljati... Če sem pa nekatere netočno prevedel, se je zgodilo... zaradi pomanjkljivosti slovenskih besed.«

Ni dvoma, da je hotel biti Trubar čimbolj razumljiv najširšim ljudskim plastem. Zato se ni izogibal že udomačenih germanizmov, ki so se zajedli v dialekte, v katere so polagoma prodirali od 10. stoletja dalje; zavračal tudi ni raznih sintaktičnih posebnosti, ki se jih je navzel iz preproste govornice. Vendar ni ostal le pri besednem gradivu, ki ga je dobil doma, uvajati je začel v jezik še nove germanizme in tvoriti nove slovenske izraze. Po nemškem zgledu je rabil določni in nedoločni spolnik, glagol z adverbom in pasivno obliko, po njem je uravnaval v veliki meri tudi stavčni ustroj. Zdi se, kot da ni imel izčiščenega okusa za pristno, lepo zvonečo domačo besedo, da je bil pri izbiri izrazov premalo tenkovosten. Vse to je le deloma res, saj odkrijemo pri njem mnogo plemenitih besed, zajetih iz ljudske govornice, in uspelih neologizmov, obenem pa zapažamo, kako rad uporablja dublete, da bi z drugim izrazom razjasnil prvega (n. pr. »in smma, kratku govoreč«, »z ano doglo apolo-gijo, tu je. z ano zagovorjo«, »to gnado, milost božjo... iskati«, »tu mi držimo za nepridnu inu unucnu« itd.).

To so bili začetki, trdi in polni razmišljanja o tem, kaj utegne biti bližje ljudstvu, kaj bolj nazorno in dojemljivo. In Trubar ni v tem popustil niti za las, čeravno so se že takrat oglašali tudi drugačni glasovi, saj je skušal Vergerij uveljaviti širši, splošno slovanski jezikovni koncept. Avtor prve slovenske knjige je vztrajal v prepričanju, da mora pisati edinole za Kranjce, Korošce, Štajerce in Primorce, to se pravi za vse tiste, ki govore kljub nekaterim razlikam resnično slovenski jezik.

V tej smeri so delovali tudi njegovi somišljeniki, le da so skušali Trubarjev način izražanja razširiti z elementi, zajetimi še iz drugih kranjskih dialektov, in jezik poplemeniti. Tako je Krelj zavračal nepotrebne germanizme v besedju in sintaksi in se skušal izražati kar se da živo po domače. Dalmatinu pa se je posrečilo, da je ustvaril s prevodom »Biblije« knjigo, ki pomeni uresničitev Trubarjevih, Kreljevih in Bohoričevih pogledov na jezik. Njegov vir je vzhodna dolenjščina z nekaterimi primesmi, povzetimi iz gorenjščine; njegov besedni zaklad je obsežen, v njem je dogla vrsta novotvorb, med njimi tudi takih, s katerimi je nadomestil razne tujke; vendar se germanizmov ni otesel v taki meri, kakor bi se jih lahko, in nemški vplivi so očitni tudi v njegovi sintaksi. Kljub temu moramo označiti »Biblijo« v jezikovnem pogledu za temeljno delo naših reformatorjev, važno vse tja do konca 18. stoletja.

S tem bi bilo prvo razdobje v razvoju slovenskega knjižnega jezika pravzaprav zaključeno. V naslednjih sto petdesetih letih po zatonu protestantizma v Avstriji in pri nas ne moremo odkriti nikjer v naši nabožni publicistiki nič takega, kar bi v pozitivnem smislu bistveno razširilo ali celo sprevglo jezikovno podobo, kakršno so ustvarili Trubar, Krelj, Dalmatin in drugi naši pisci reformacijske dobe. Lahko celo rečemo, da je od konca 16. stoletja dalje postopoma upadalo književno delovanje pri nas in da se je hkrati z njim maličila tudi čistost jezikovnega izraza. Spočetka so se protireformatorji še trudili, da bi s katoliško knjigo ohromili in onemogočili vpliv protestantskih tekstov, po zmagi pa so kmalu popustili in po letu 1631 se pojavi očitna omutvelost. Tradicija protestantske dobe sicer živi v zavesti mnogih katoliških avtorjev še dobro dolgo, saj se izvečine uče jezika iz Dalmatina, vendar brez tiste zavzetosti in ognja za slovensko besedo, ki je netil njihove predhodnike. Zanimivo je, kako se poslej tudi bolj in bolj izgublja vseslovenska misel, to se pravi, prepričanje, da mora obveljati za vse dežele, ki spadajo v ta jezikovni krog, skupni knjižni jezik, po čemer so težili in kar so tako vneto poudarjali protestanti. Namesto tega pa se večajo lokalne tendence in se tja v 18. stoletje že očitno razmahnejo. Hkrati s tem obledi in za dolgo zatone v pozabo tudi pojem Slovenec — izraz, ki ga uporabljajo Trubar, Dalmatin in Bohorič kot skupno oznako za prebivalce Kranjske, Koroške, Štajerske in Primorske. Še celo Kopitar se kasneje — leta 1808 — v naslovu svoje nemško pisane slovnice ni odločil zanj, pač pa ga je takole opisal: *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steiermark*.

Zastoj knjižnega delovanja je v tej dobi vsesplošen in le kot izjemo utegnemo navesti konec 17. stoletja prizadevanje začetnika slovenske homiletike, Janeza Svetokriškega, in njegovega sodobnika o. Rogerija, takrat prav tako slovečega pridigarja. Njiju zbirki cerkvenih govorov, izdani z latinskima naslovoma *Sacrum promptuarium in Palmarium empyreum* v letih 1691—1743, sta bili seveda namenjeni izobraženi duhovščini za pomoč v cerkvi, saj ljudstvo povečini še ni znalo brati. V jeziku se avtorja sicer opirata na preteklost, kolikor jima je bila znana iz katoliške izdaje »Evangelijev in listov«, vendar vnašata v dolnejščino brez doslednosti in posebnega čuta za čistost in lepote jezika prvine svojega domačega govora.

Drugo obdobje v zgodovini knjižne slovenščine se pričinja po naši razdelitvi sredi 18. stoletja in obsega v celoti nekako dve sto let. Po političnih in vsebinskih vidikih pa se ga da s pridom razpoloviti še na dva manjša dela s središčno letnico 1848 kot važnim mejnikom ali zarezo med obema podobdobjema. Periodizacija, kakršna je, se seveda ne ravna

dosledno po razvojnih stopnjah našega pismenega jezika, opira se na kulturno dogajanje pri nas in upošteva predvsem tiste zgodovinske dogodke in politične sile, ki so omogočale, da se je slovenščina postopoma izvila iz svoje primitivnosti in se nato dokončno izoblikovala tudi kot pesniško izrazilo.

Vse do leta 1780, pravzaprav do nastopa Valentina Vodnika ne odkrijete v naši literarni preteklosti zavestnih varzifikacijskih poskusov, razen če seveda izzamemo protestantsko cerkveno pesem in nekatere malopomembne drobce iz naslednjih sto petdeset let. Slovenski jezik se je dotlej v glavnem gojil v nabožni knjigi in z njim se je pravzaprav ukvarjala edinole duhovščina. Položaj pa se je začel očitno spreminjati in počasi obračati na bolje pod vplivom prosvetljenstva predvsem z razširitvijo splošnih kulturnih funkcij knjižnega jezika. Pod kraj stoletja se sproži tudi v naši književnosti živahnejše gibanje in se skuša polagoma razmahniti zlasti pod vtisom idej francoske revolucije in prvih odmevov evropske predromantike. Po logiki družbenega razvoja pa stopa odslej dalje bolj in bolj v ospredje našega javnega kulturnega dogajanja posvetna inteligenca.

S knjižnim jezikom pa so bile v začetku novega razdobja še vedno občutne težave. Povsod se kažejo težnje, da se uveljavijo v pisani besedi posamezna narečja ali da se vsaj v čim večji meri upoštevajo značilnosti pokrajinskih govorov. Nemalo zanimivo je, da dobimo v tem času prevod Parhammerjevega katekizma v različnih slovenskih dialektih, čeprav bi delo lahko izšlo v eni sami priredbi. Isto velja tudi za nekatere učne knjige, namenjene ljudski šoli. Leta 1768 je izšla Pohlinova *Kraynska Grammatika*, pisana v nemščini, delo, ki je s svojo preveliko navezanostjo na ljubljansščino le še povečalo vsesplošno zmedo, namesto da bi jo odpravilo ali vsaj ublažilo. Pisec, vzgojen v racionalistični filološki šoli poznanega klasicizma, je mislil, da sme biti zakonodajalec in po mili volji določati in odločati. Ker je bil vse prej kot dober poznavalec jezika in kritična glava, je bilo njegovo početje jalovo. Pač pa lahko njegovo knjigo upravičeno označimo kot znanilko novega časa spričo prerodnih idej, ki jih je avtor nanizal v uvodu. Pohlin izpoveduje v njem izredno ljubezen do materinščine, poudarja praktično vrednost »kranjščine« za cerkev in posvetne ustanove, obžaluje, da ne cenijo vsi slovenskega jezika, kakor bi ga morali in kakor zasluži, ko je tako star in znamenit. Prav posebno pa se zažene proti privilegijem, ki jih ima v domovini nemščina na škodo domačega jezika.

Ne navajal bi teh avtorjevih tez, da ne tiči v njih vrsta problemov, ki so z družbenega in kulturnega vidika značilni za tedanji čas, a obenem tudi za naslednje stoletje prav do razpada Avstrije. Prosvetljen-

stvo je gmotno in socialno dvignilo meščanski razred in s tem utrdilo tudi veljavo in moč nemščine. Kakor nismo imeli Slovenci v preteklosti svojega plemstva, saj je odmrlo ali pa se ponemčilo že kmalu po izgubi naše neodvisnosti, tako se je tudi naše meščanstvo le počasi porajalo in še, kar ga je bilo, je kaj rado prehajalo v nemški tabor. Sprva niso bili nastopi tujerodnega in ponemčenega prebivalstva pri nas tako ostri, saj se še niso razvili v njem vsi egocentrični meščanski instinkti, kasneje -- to je v šestdesetih in sedemdesetih letih devetnajstega stoletja -- pa se je njihovo nasprotstvo do slovenstva sprevrglo v intenzivno raznarodovalno politiko. Tenka plast slovenskega meščanstva si sprva sploh ni prizadevala, da bi v javnosti na ves glas poudarjala in z vso učinkovitostjo izpričevala svojo narodno čustvovanje, saj je bila še premalo zavedna. To se je zgodilo šele kasneje po marčni revoluciji 1848, ko se je narodna misel v slovenskem izobraženstvu že tako zakoreninila in razrasla, da je postala v naslednjih desetletjih politično geslo in program. Pohlinova načelna spodbuda v tej smeri leta 1768 je bila v predrodnem smislu nedvomno važna in učinkovita, manj uspešen pa je bil poleg jezikovnega tudi njegov literarni vpliv, čeprav je sprožil v svoji okolici zemetke posvetnega pesništva.

Pomembnejše prizadevanje, da se vsaj kolikor toliko odpravi zmeda v pisanju in utrdi slovenski knjižni jezik, pa zasledimo v naši literaturi šele na prelomu 18. in 19. stoletja. Tako se naslonijo janzenist Japelj in njegovi sotrudniki v novem prevodu svetega pisma (1784—1802) v veliki meri na Dalmatina, obenem pa sprejmejo v jezik tudi razne morfološke in sintaktične posebnosti, ki so se že ustalile pod vplivom gorenjščine. V tej smeri se razvija naš prvi dramatik Anton Linhart, na tem temelju oblikuje Valentin Vodnik svojo pesem in publicistično prozo ter vnaša v jezik novo besedje. V tem času se razširi pod vplivom prosvetljenske miselnosti tudi snovno območje knjižnega jezika. Mimo leposlovja, kolikor ga je tedaj bilo, stopijo takrat v ospredje predvsem poljudni, praktično-poučni spisi za kmeta s področja poljedelstva, živinoreje in čebelarstva, prevedeni ali prirejeni izvečine po nemških avtorjih. Sistematično pa je skušal uresničiti svoje prosvetljensko-vzgojne težnje Sigmund Zois s tem, da je Vodnika pripravil do tega, da je prispeval za »Pratiko« sestavke iz zemljepisja, vremenoznanstva, računstva, in da je začel l. 1797 urejati prvi slovenski časnik »Ljubljanske Novice«. Naj je bilo to delovanje Valentina Vodnika in njegovih sodobnikov še tako preprosto in vsebinsko morda celo nekam nebogljeno, če ga primerjam s takratno evropsko znanstveno in poljudno publicistiko, v našem duhovnem razvoju je pomenilo obogatitev jezikovnega izraza z novimi pojmi in prvi korak na poti do lastne znanstvene besede in stila. Cilj do vsega tega je bil

še daleč, saj smo ga pravzaprav dosegli šele v začetku 20. stoletja, vendar so bile pobude iz dobe prosvetljenstva plodne in delo vredno naporov.

Najviše se je povzpел slovenski jezik v naslednjih desetletjih v lirski izpovedni pesmi Franceta Prešerna. Drobna knjižica verzov s skromnim naslovom *Poezije* je leta 1847 dokazala, da more genij tudi iz dotlej še nepopolnoma prečiščene jezikovne gmote ustvariti polnokrvne umetnine in v njih izraziti svoja najpristnejša doživetja, če zna ujeti estetske vrednote v besedju in iz njega izvabiti njegovo čustveno vsebino in učinkovitost. Kar se je zdelo Zoisu pod kraj preteklega stoletja, ko je poskušal prevesti v slovenščino Bürgerjevo »Lenoro«, še neizvedljivo, je uresničil Prešeren petindvajset let kasneje z uspehom, ki preseneča še danes. Medtem ko je pri Vodniku slovenska beseda še vsa okorna in jecljava, se pri Prešernu v njegovih sonetih, gazelah, stancah, tercinah, španskih asonancah in kar je oblik, ki jih je uvedel v našo literaturo, mogočno razblesti in ubere v dovršeno umetniško harmonijo. Vsakdo, ki je dotlej mislil, da slovenščina še ni tako razvita, da bi se dalo v njej izoblikovati dovršene verze, se je moral ob *Poezijah* prepričati, da v tem pogledu v ničemer ne zaostaja za drugimi jeziki.

Uspeh Prešernovih pesmi je bil prav do nastopa mlade generacije v šestdesetih letih šibek, da ne rečem, neznamen. Razlogi, da se ni slovensko občinstvo zanje tako ogrelo, kakor bi zaslužile po svoji vrednosti, tiče deloma v idejni in svetovnonazorni ožini našega konservativnega meščanstva, ki je bolj cenilo poučno moralizujuče jecljanje v verzih kakor pa živo, neposredno izpoved, deloma v presenetljivi novosti in umetniški prefinjenosti avtorjevega jezikovnega izraza. Ta je bodel v oči tudi Kopitarja, ki je bil sicer naklonjen slovenski ljudski pesmi, ne pa umetnim literarnim oblikam in snovem. Prešeren je zrasel iz svojega domačega gorenjskega govora in iz knjižne tradicije, a si je prizadeval, da besedno gradivo, ki ga je zajemal neposredno iz življenja, pretehta po njegovi estetski teži in uporabi tako, da z njim doseže posebne umetniške učinke. Če prav razumem njegovo satiro *Novo pisarijo*, naperjeno proti dotedanjemu neizčiščenemu pesniškemu izražanju, je zavračal robotost in primitivnost, a tudi nenaravno izumetničenost, kakršno je našel pri nekaterih svojih sodobnikih, zato se je še tembolj gnal, da dobe Slovenci plemenito pesniško govorico, vso zraščeno z resničnostjo, a obenem dvignjeno v višino estetskih vrednot. Ta miselnost je bila takrat tuja veliki večini slovenskega meščanstva, saj se je z Bleiweisom na čelu ogrevalo za patetično bombastični, umetno zvarjeni, živi govoricici močno odmaknjeni »visoki« stil verzifikatorja Vesela-Koseskega in njegovih posnemovalcev.

Romantika, ki je rodila Prešernovo pesem, je zanesla k nam tudi misel, da bi naj opustili slovenščino kot knjižni jezik in prevzeli namesto nje ilirščino. Nekateri so se navduševali celo za to, da se izoblikuje poseben vseslovanski jezik. Štajerski Slovenec Stanko Vraz je bil prvi glasnik ilirskega gibanja pri nas. Spodbudo v to smer je dobil pri Gaju, in nove ideje so ga kmalu pripravile do tega, da je zdvomil nad kulturnimi možnostmi slovenskega naroda, ker se mu je zdel številčno premajhen in ker se po njegovem slovenska literatura ne bo mogla nikoli resnično razrasti. Prešeren je označil Vraza za izdajalca in se od njega odtrgal.

S tem pa ilirska misel ni zamrla, saj se je začela še z večjim zamahom kot svoj čas oživljati leta 1848. Njeni glavni zagovorniki so bili štajerski in koroški izobraženci, možje, ki jih imenuje Prijatelj v svoji razpravi *Borba za individualnost slovenskega književnega jezika* »obmejne slovenske idealiste«. Z marčno revolucijo je pri nas vsesplošno razplamtelo narodno navdušenje, kazalo je, da bo nova dunajska vlada spričo načela narodne enakopravnosti, ki ga je razglasila, pristala na to, da se vpelje slovenščina v šole in urade. V nasprotju s središčem, ki se je v »Novicah« ogrevalo za slovensko stvar, pa so štajerski in koroški intelektualci menili, da je sedaj prišel čas, da se izvede južnoslovanska jezikovna integracija. V tej smeri je zlasti deloval Matija Majar s svojo knjigo *Pravila kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik*, ki je izšla leta 1848. Njegova osnovna misel je bila, naj bi se Slovenci preko ilirščine začeli postopoma približevati skupnemu slovanskemu knjižnemu jeziku, nekaki sintezi, umetno zvarjeni iz različnih slovanskih govorov. Najprej bi bilo seveda potrebno sprejeti in uveljaviti ilirščino kot jezik izobražencev, za preprosto, kmečkemu ljudstvu namenjeno literaturo pa naj bi se začasno še uporabljala slovenščina.

Debata, ki se je vnela okoli tega vprašanja v takratnem našem časopisju, kolikor se ga je porodilo ob pobudah nove dobe, se je zavlekla tja do leta 1852 in se zaključila z zmago slovenske smeri, vendar tako, da je v knjižnem jeziku prevladalo vseslovensko načelo. V tedanjo dolensko osnovo z gorenjskimi primesmi so bile sprejete nekatere štajerske in koroške oblike, predvsem tiste, ki so v najbližjem sorodstvu s srbohrvatskimi ali splošno slovanskimi. S tem je bil odpravljen nered, ki se je v tej dobi kazal predvsem v čudoviti jezikovni mešanici, kakršno so pisali naši tedanji časopisi. Od leta 1868 je v veljavi prenovljen, enoten slovenski knjižni jezik, zgrajen iz najrazličnejših sestavin, povzetih iz narečij.

Tu pa se pričinja novo poglavje, obsežno po snovi in važno po problemih, toda znastveno še kaj malo pregledano in raziskano. To velja

predvsem za pesniško bsesedo, kakor se je od izida Jenkove zbirke leta 1864 dalje razvijala in se zlasti v dobi simbolizma s Kettejem, Mur-nom in Župančičem povzpela do presenetljive umetniške dovršenosti. Nič določnega tudi še ne vemo v jezikovnem in stilnem pogledu o zgodovini slovenske pripovedne proze. Docela jasno je le, da je Levstik s svojo razpravo *Napake slovenskega pisanja* leta 1858 temeljito sprevrigel do-tedanji način izražanja, zlasti besedni red in sploh stavčno zgradbo ter tako pripomogel, da se je izoblikoval nov, slovenski miselnosti prikladnejši pripovedni slog. Nujno pa bi bilo še dognati, kako se odražajo družbeni procesi od srede preteklega stoletja dalje v jezikovnem ustroju naše romantike, realizma in naturalizma, saj se je prav v teh strujah polagoma razširjalo snovno območje naše proze od kmečkega sveta mimo malomeščanskega in meščanskega do proletarskega. Posebno pozornost zasluži Cankarjeva proza spričo svoje izredne umetniške cene, samosvoje zgrajenosti in ritmične ubranosti, a tudi zaradi vpliva, ki ga je imela v zadnjem pol stoletju na razvoj našega knjižnega jezika.

Pri raziskavah tega ogromnega področja so se naši filologi omejevali doslej zgolj na pretres besednega gradiva, predvsem tujk in izposojenk. V tem pogledu je prispeval največ podatkov Anton Breznik v študiji o *Jeziku naših pripovednikov*, ki je izšla leta 1935 v »Domu in svetu«, in v sestavku *Jezik v kmetski povesti*, objavljenem prav tam leta 1930. Po istih vidikih se je ravnal avtor, ko je v obsežni razpravi *O časnikarski slovenščini* (DS 1935) pregledal nastanek in razvoj našega žurnalističnega jezika od leta 1845 do 1918. V tej študiji ni zanimiva samo njegova ugotovitev, da smo dobili Slovenci svoj pravi časnikarski jezik šele leta 1868 z ustanovitvijo »Slovenskega Naroda«, marveč tudi dognanje, da se je odslej dalje vtepló v naš jezik vse polno izposojenk, povzetih še posebno iz srbohrvaščine. Njihove sledove odkrijemo po avtorjevi sodbi celo v naši realistični prozi. Breznikov pogled na jezik je v bistvu purističen, saj ga pri pisateljih zanimajo pač le tiste fraze, stilni obrati in besede, ki niso popolnoma slovenske, in na tem temelju sodi o čistosti in vrednosti avtorjevega sloga. Takšen jezikovni vidik, razširjen že dobro dolgo med našimi filologi, pa je vzbudil v zadnjem času odpor. Tako je objavil leta 1935 Božo Vodušek v zborniku »Krog« razpravo z naslovom *Za preureditev nazora o jeziku*. Pisec očita v njej našim filologom, da slovenski jezik umetno arhaizirajo ter tako ustvarjajo prepad med živo besedo in pismenim jezikom.

Vse, kar smo doslej navedli, spada v glavnem v literarno območje in ne zajema drugih družbenih panog in njihovega sodelovanja pri oblikovanju našega knjižnega jezika. To pa je tudi razumljivo, saj se je naše kulturno življenje razmahnilo v vse smeri dokaj pozno, v dobršni meri

šele v našem stoletju. Slovenščina je bila v Avstriji podrejena nemščini v parlamentu, uradu in šoli ter se je mogla uveljavljati v omejenem obsegu, najbolj pač v literaturi in nekaterih za kulturo splošno pomembnih panogah.

Položaj se je spremenil po prvi svetovni vojni, ko je nastala leta 1918 Jugoslavija. Slovenci smo sicer dobili v novi državi važne kulturne institucije, vendar z naporom, ki je moral vsakogar presenetiti in ga opozoriti na razne nevarnosti. In v resnici se je že kmalu po vojni prebudilo v javnosti razmišljanje o tem, ali ne kaže, da opustimo slovenščino in sprejmemo za knjižni jezik srbohrvaščino. Takega mnenja je bil za čuda tudi francoski lingvist Antoine Meillet v knjigi »Les langues dans l'Europe nouvelle« iz leta 1918. Teza o državni in kulturni enotnosti vseh jugoslovanskih narodov pa ni bila abstraktno-teoretične narave, marveč je imela močno politično ozadje. Pritisk na Slovence se je stopnjeval in v tridesetih letih sprožil najprej Vidmarjevo apologijo slovenske narodne samobitnosti v knjigi *Kulturni problemi slovenstva*, zatem pa podrobno sociološko analizo našega narodnega problema v zvezi z našim političnim življenjem, ki jo je podal leta 1939 Edvard Kardelj v knjigi *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Kljub neprestani nevarnosti v stari Jugoslaviji, da izgubimo Slovenci to ali ono svojo kulturno ustanovo, se je znanstveno delo pri nas postopoma, čeprav počasi razvijalo in razrast kulturnega življenja se je uveljavljala na najrazličnejših področjih. Posebne možnosti pa so se nam odprle pravzaprav šele po drugi svetovni vojni, ko so odpadle vse zaviralne sile, kar jih je bilo v preteklosti, in je naše jezikovno vprašanje dokončno rešeno.